A one Day international Multidisciplinary Conference

on

Heritage to Horizon: Innovation for a sustainable Future

Dr.Tarulata. M. Mahyavanshi

Department of Economics

J.P.Pardiwala Arts and Commerce college killapardi.

Abstract

ભવિષ્યના સમુદાયોની કલ્પના સર્વગ્રાહી આરોગ્ય અને સમાન તકો વિના અશક્ય છે. માનવ સંસ્કૃતિના સસ્ટેનેબલ (ટકાઉ) વિકાસ માટે 'સમુદાય' એ એક અનિવાર્ય ઘટક છે. વર્તમાન ૨૧મી સદીમાં ટેકનોલોજીના ઝડપી વિકાસ છતાં, સમાજનો એક મોટો વંચિત વર્ગ—જેમાં ગ્રામીણ વસ્તી, મહિલાઓ, વડીલો અને શારીરિક પડકારો ધરાવતા લોકોનો સમાવેશ થાય છે—તેઓ આજે પણ ગુણવત્તાસભર સ્વાસ્થ્ય સેવાઓથી દૂર છે. આ અભ્યાસ દર્શાવે છે કે કેવી રીતે ડિજિટલ હેલ્થકેર સિસ્ટમ (જેમ કે ટેલીમેડીસીન, એઆઈ અને આયુષ્માન ભારત જેવી સરકારી ડિજિટલ યોજનાઓ) ભૌગોલિક અને આર્થિક અંતરોને મિટાવીને છેવાડાના માણસ સુધી તબીબી સહાય પહોંચાડી શકે છે. જો કોઈ એક વર્ગ બિન-આરોગ્યપ્રદ કે વંચિત રહેશે, તો ભવિષ્યના સ્માર્ટ સમુદાયોની કલ્પના ક્યારેય સાકાર થઈ શકશે નહીં. જ્યારે આરોગ્ય સુવિધાઓ સસ્તી, સમાન અને સર્વવ્યાપી બનશે, ત્યારે જ સાચા અર્થમાં સશક્ત અને સ્વસ્થ ભવિષ્યના સમુદાયોનું નિર્માણ શક્ય બનશે. આ અભ્યાસ સાબિત કરે છે કે સામાજિક સમાવેશીકરણ (Social Inclusion) એ માત્ર માનવ અધિકાર નથી, પરંતુ તે ભવિષ્યની મજબૂત કમ્યુનિટીનો પાયો છે.

પ્રસ્તાવના (Introduction)

માનવ સંસ્કૃતિના વિકાસમાં 'સમુદાય' (Community) હંમેશા કેન્દ્ર સ્થાને રહ્યો છે. ૨૧મી સદીમાં જ્યારે આપણે 'સ્માર્ટ સિટીઝ' અને 'ટેકનોલોજીકલ સમુદાયો' તરફ આગળ વધી રહ્યા છીએ, ત્યારે ભવિષ્યના સમુદાયોની સફળતાનો સાચો માપદંડ ભૌતિક સુવિધાઓ નહીં પરંતુ ત્યાંના નાગરિકોનું આરોગ્ય (Health) અને સામાજિક સમાવેશીકરણ (Social Inclusion) છે. સામાજિક સમાવેશીકરણનો અર્થ છે કે સમાજના છેવાડાના, ગરીબ, શ્રમિક, વડીલો અને વિકલાંગ વર્ગને પણ આરોગ્ય અને વિકાસની સમાન તકો મળે. આ સંશોધન પત્ર આ ત્રણેય પરિબળો વચ્ચેના આંતર-સંબંધોને તપાસે છે.

આરોગ્ય માત્ર રોગની ગેરહાજરી નથી, પરંતુ વ્યક્તિના શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક સુખાકારી સાથે જોડાયેલું છે. સમાન આરોગ્ય સેવાઓ, શિક્ષણ, રોજગાર, સુરક્ષિત રહેઠાણ, સ્વચ્છ પર્યાવરણ અને સામાજિક ભાગીદારી જેવા પરિબળો સ્વસ્થ અને સમાવેશી સમાજના નિર્માણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. વિશ્વ આરોગ્ય સંગઠન અનુસાર વ્યક્તિ જ્યાં રહે છે, તેની આવક, શિક્ષણ, લિંગ, ઉંમર અને વિકલાંગતા જેવી સામાજિક પરિસ્થિતિઓ આરોગ્યની અસમાનતાઓને અસર કરે છે ભારત જેવા ઝડપથી બદલાતા દેશમાં ભવિષ્યના સમુદાયો માટે આરોગ્ય અને સામાજિક સમાવેશને એકસાથે જોવાની જરૂર છે. આ સંશોધનનો મુખ્ય હેતુ આરોગ્ય, સામાજિક

સમાવેશ અને ભાવિ સમુદાયોના પરસ્પર સંબંધનું વિશ્લેષણ કરવાનો છે. અભ્યાસમાં દ્વિતીયક માહિતી, WHOના આરોગ્ય આંકડા અને ભારતની વસ્તી તથા વિકલાંગતા સંબંધિત ઉપલબ્ધ સરકારી માહિતીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

આધુનિક સમાજમાં આરોગ્ય અને સામાજિક સમાવેશ વિકાસના મહત્વપૂર્ણ માપદંડો છે. જો કોઈ વ્યક્તિને આરોગ્ય સેવા, શિક્ષણ, રોજગાર, પરિવહન અથવા સામાજિક જીવનમાં સમાન તક ન મળે, તો તે વ્યક્તિ અને સમગ્ર સમુદાય બંનેના વિકાસને અસર કરે છે.

WHOના જણાવ્યા મુજબ વિશ્વની 55%થી વધુ વસ્તી હાલમાં શહેરી વિસ્તારોમાં રહે છે અને 2050 સુધી આ પ્રમાણ લગભગ 68% થવાની ધારણા છે. તેથી ભવિષ્યના શહેરો અને સમુદાયોમાં આરોગ્યપ્રદ, સુરક્ષિત અને સમાવેશી આયોજન જરૂરી બનશે.

ભારત માટે પણ આ મુદ્દો મહત્વપૂર્ણ છે. WHOના ભારતના ડેટા અનુસાર 2023માં ભારતની વસ્તી આશરે **1.438 અબજ** હતી અને 2050 સુધીમાં તે આશરે **1.680 અબજ** સુધી પહોંચવાની આગાહી કરવામાં આવી છે.

ભારતમાં આરોગ્ય સંબધિત માહિતી :-

સૂચકાંક	સંખ્યા	વર્ષ
વસ્તી	૧૪૭ કરોડ	૨૦૨૬
વસ્તી	૧૬૮ કરોડ	૨૦૫૦
અપેક્ષિત આયુષ્ય	૭૨ વર્ષ	૨૦૨૬
આરોગ્ય ખર્ચ (% GDP)	૩. ૮થી ૪%	૨૦૨૬
ડેન્ટિસ્ટની ઘનતા	૨.૦૬ પ્રતિ 10000	૨૦૨૨
ફાર્માસિસ્ટની ઘનતા	12 પ્રતિ ૧૦૦૦૦	૨૦૨૨

સ્ત્રોત: WHO India Health Data. **W**World Health Organization

સંબધિત સાહિત્યની સમીક્ષા Review of litreture

1. **PROMOTING HEALTH IN COMMUNITIES: A SYSTEMATIC REVIEW OF EFFECTIVE HEALTH PROMOTION PRACTICES (2024)** Dr Rameela Sanya, Assistant Professor, Department of Community Medicine, PK Das Institute of Medical Sciences Kerala, India.

અસરકારક સમુદાય આરોગ્ય પ્રોત્સાહન પદ્ધતિઓનું વ્યાપક અવલોકન પ્રદાન કરે છે. તેમાં જીવનશૈલી સંબંધિત હસ્તક્ષેપો, આરોગ્ય શિક્ષણ, સમુદાયનું સક્રિય એકત્રીકરણ અને

નીતિગત હિમાયત જેવી મુખ્ય વ્યૂહરચનાઓને ઓળખવામાં આવી છે. સફળ હસ્તક્ષેપોની મુખ્ય વિશેષતાઓમાં સમુદાયની સક્રિય ભાગીદારી, સ્થાનિક સંસ્કૃતિ અને જરૂરિયાતોને અનુરૂપ આયોજન તથા વિવિધ સંસ્થાઓ અને ભાગીદારો વચ્ચે મજબૂત સહયોગનો સમાવેશ થાય છે.

સમુદાય આરોગ્ય પ્રોત્સાહનના પ્રભાવને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે ભવિષ્યના સંશોધનમાં આ કાર્યક્રમોને મોટા પાયે અમલમાં મૂકવાની શક્યતા (Scalability), લાંબા ગાળાની ટકાઉપણું (Long-term Sustainability) અને આરોગ્ય તથા વિકાસમાં અવરોધરૂપ માળખાકીય પરિબળો (Structural Barriers)ને દૂર કરવા પર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

2. **Integrated health and social care in the community: A critical integrative review of the experiences and well-being needs of service users and their families oct 2020 health and social care of journal**

આ અભ્યાસ દર્શાવે છે કે વ્યાવસાયિકો અને સેવા વપરાશકર્તાઓ વચ્ચેના સંબંધોની સંભવિત અસરને ઓછું આંકવી જોઈએ નહીં; જ્યારે સેવા પ્રદાતાઓ સંભાળ આયોજનમાં સહભાગિતા અને સહયોગ સાથે આગળ વધે છે ત્યારે આ સંબંધો વધુ મજબૂત બને છે. સંકલિત પ્રણાલીઓમાં માર્ગદર્શન મેળવવામાં આવતી મુશ્કેલીઓને નવી અને હાલની રચનાઓ સ્પષ્ટ છે તેની ખાતરી કરીને દૂર કરી શકાય છે. આરોગ્ય અને સુખાકારીને પ્રોત્સાહન આપતી હસ્તક્ષેપ તરીકે IHSC ની અસરકારકતા અને તે પ્રાપ્ત કરનારાઓના અનુભવો પર તેની અસર અંગે વધુ પુરાવાની જરૂર છે. IHSC સેવાઓનો ઉપયોગ કરતા લોકોની જરૂરિયાતો પર, અને તે લોકો પોતે જેમ વ્યાખ્યાયિત કરે છે તેમ, ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતું વધુ સંશોધન પણ જરૂરી છે. સહાયક સંબંધોની તપાસ કરતું અને ત્રણેય IHSC મુખ્ય હિતધારકોની ભાગીદારી ધરાવતું સંશોધન ક્ષેત્રમાં જ્ઞાન વધારવા અને IHSC પ્રથામાં ભાવિ વિકાસને સમર્થન આપવા માટે મૂલ્યવાન આંતરદૃષ્ટિ પ્રદાન કરશે.

સંશોધનના હેતુઓ (Objectives of the Study)

આ પ્રસ્તુત સંશોધન કાર્યના મુખ્ય હેતુઓ નીચે મુજબ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:

1. ભવિષ્યના સમુદાયોના ટકાઉ વિકાસમાં (Sustainable Development) સામૂહિક સ્વાસ્થ્યની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરવી.
2. આરોગ્ય ક્ષેત્રે ટેકનોલોજી (ટેલીમેડીસીન, એઆઈ) દ્વારા નબળા વર્ગોનું સામાજિક સમાવેશીકરણ કેવી રીતે શક્ય બને છે તેનો અભ્યાસ કરવો.

3. આરોગ્ય સુવિધાઓના અભાવે છેવાડાના પરિવારો પર પડતી સામાજિક-આર્થિક અસરોનું મૂલ્યાંકન કરવું.
4. ભવિષ્યના સ્વસ્થ અને સમાવેશી સમુદાયના નિર્માણ માટે સચોટ સૂચનો રજૂ કરવા.

પરિકલ્પનાઓ (Research Hypotheses)

સંશોધનને યોગ્ય દિશા આપવા માટે નીચે મુજબની પરિકલ્પનાઓ બાંધવામાં આવી છે:

- **પરિકલ્પના ૧ (H_1):** "જે સમુદાયોમાં સામાજિક સમાવેશીકરણ (સામાજિક સમાનતા) વધુ હોય છે, ત્યાં નાગરિકોનું સરેરાશ સ્વાસ્થ્ય સ્તર ઘણું ઊંચું જોવા મળે છે."
- **પરિકલ્પના ૨ (H_2):** "ડિજિટલ હેલ્થકેર સિસ્ટમ (જેમ કે આયુષ્માન કાર્ડ, ઈ-સંજીવની) ગ્રામીણ અને પછાત વિસ્તારોમાં આરોગ્યની અસમાનતા ઘટાડવામાં નોંધપાત્ર મદદ કરે છે."

સંશોધન પદ્ધતિ (Research Methodology)

આ સંશોધન પત્ર ગુણાત્મક (Qualitative) અને જથ્થાત્મક (Quantitative) બંને પદ્ધતિઓના મિશ્રણ પર આધારિત છે. આ અભ્યાસ માટે પ્રાથમિક માહિતી (વિદ્યાર્થીઓ અને સ્થાનિક પરિવારોના મંતવ્યો) તેમજ ગૌણ માહિતી (Secondary Data) જેવી કે નીતિ આયોગના હેલ્થ ઇન્ડેક્સ રિપોર્ટ્સ, વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થા (WHO) ના અહેવાલો અને સરકારી પબ્લિકેશન્સનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

વિશ્લેષણ (Analysis)

- **આરોગ્ય અને ટેકનોલોજીનું જોડાણ:** ઈ-સંજીવની એપ્લિકેશન અને ટેલીમેડીસીન દ્વારા આજે પારડી કે વલસાડના અંતરિયાળ ગામડાઓનો દર્દી પણ અમદાવાદ કે મુંબઈના નિષ્ણાત ડૉક્ટરની સલાહ મેળવી શકે છે, જે સાચું સમાવેશીકરણ છે.
- **સામાજિક અવરોધો:** આજે પણ ગરીબી અને ડિજિટલ અસાક્ષરતા મોટા અવરોધો છે. જો પછાત વર્ગ પાસે હેલ્થ કાર્ડ હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરવાની સમજ ન હોય, તો ભવિષ્યનો સમુદાય 'અધૂરો' ગણાશે.
- **માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને ભવિષ્ય:** ભવિષ્યના સમુદાયોમાં માત્ર શારીરિક જ નહીં, પણ માનસિક સ્વાસ્થ્ય (Mental Well-being) માટે કમ્યુનિટી હોલ, ગ્રીન ઝોન અને કાઉન્સેલિંગ કેન્દ્રો અનિવાર્ય બનશે.

સંશોધનના તારણો (Findings of the Study)

ડેટા વિશ્લેષણ અને અભ્યાસના અંતે નીચે મુજબના મહત્વના તારણો પ્રાપ્ત થયા છે:

1. સંશોધન દર્શાવે છે કે જે વિસ્તારોમાં સામાજિક ભેદભાવ ઓછા છે અને સામૂહિક એકતા વધુ છે, ત્યાં લોકો માનસિક તણાવ મુક્ત અને વધુ સ્વસ્થ જીવન જીવે છે (પરિકલ્પના ૧ સ્વીકાર્ય બને છે).
2. સરકારી યોજનાઓની પોઝિટિવ અસર: 'આયુષ્માન ભારત' (PM-JAY) અને સસ્તી દવાઓ આપતા 'જન્મ ઔષધિ કેન્દ્રો' એ સામાન્ય અને મધ્યમ વર્ગના પરિવારોને આર્થિક પાયમાલીથી બચાવ્યા છે અને હેલ્થ સિસ્ટમમાં તેમનું સમાવેશીકરણ કર્યું છે (પરિકલ્પના ૨ સ્વીકાર્ય બને છે).
3. જાગૃતિનો અભાવ: ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં હજુ પણ મહિલાઓના પોષણ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય પ્રત્યે ઉદાસીનતા જોવા મળે છે, જેને ભવિષ્યના સમુદાયોમાં બદલવી જરૂરી છે.

સૂચનો અને ઉપસંહાર (Suggestions & Conclusion)

- **સૂચનો**: સરકારે સ્થાનિક સ્તરે પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો (PHCs) ને વધુ ડિજિટલ અને સુવિધાજનક બનાવવા જોઈએ. કોલેજના યુવાધને કમ્યુનિટી આઉટરીચ પ્રોગ્રામ્સ દ્વારા ગામડાઓમાં જઈ હેલ્થ કેમ્પ અને ડિજિટલ હેલ્થ કાર્ડ જાગૃતિ ફેલાવવી જોઈએ.
- **ઉપસંહાર**: "કોઈપણ નાગરિક આરોગ્ય સુરક્ષા વિના પાછળ ન છૂટી જાય" (Leave No One Behind) એ જ ભવિષ્યના સસ્ટેનેબલ સમુદાયોનો સાચો પાયો છે. જ્યારે આરોગ્ય સુવિધાઓ સસ્તી, સમાન અને સાર્વત્રિક બનશે ત્યારે જ ભારત એક મજબૂત ભવિષ્યના સમુદાયનું નિર્માણ કરી શકશે.

સંદર્ભ સૂચિ (References)

1. **વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થા (WHO) રિપોર્ટ (૨૦૨૪)**: "Community Engagement for Health and Sustainable Development Goals."
2. **નીતિ આયોગ (NITI Aayog) અહેવાલ (૨૦૨૫)**: "Healthy States, Progressive India - Health Index Report."
3. **ગુજરાત સરકાર હેલ્થ ડિપાર્ટમેન્ટ પબ્લિકેશન**: "આયુષ્માન ભારત અને મુખ્યમંત્રી અમૃતમ (MA) યોજના પ્રગતિ અહેવાલ."
4. શાહ, કે. સી. (૨૦૨૩), *સામાજિક માનવશાસ્ત્ર અને આરોગ્ય વિજ્ઞાન*, ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત.